

Branka Barčot

Orijentacijska metafora u Hrvatskome frazeološkom rječniku

Teorijske napomene

Teorija konceptualne metafore (TKM) posljednjih je nekoliko desetljeća lingvistički vrlo plodna. George Lakoff i Mark Johnson su 1980. g. u djelu *Metaphors We Live By* iznijeli temeljne postavke teorije konceptualne metafore i metonimije. Ona se u prvom redu odnosi na lingvistiku, ali ne isključivo. U međuvremenu su se tako pojavila istraživanja iz literarne domene¹ ili pak iz područja muzikologije² i sl. Iz perspektive kognitivne lingvistike metafora je osnovna mentalna operacija, način spoznavanja, strukturiranja i objašnjavanja svijeta. Čovjek ne samo da izražava svoje misli metaforama, on misli u metaforama. Upotrebljavajući metafore čovjek formira svijet u kojem živi. Konceptualna je metafora jedan od kognitivnih procesa konstruiranja značenja na temelju kojeg povezujemo dvije konceptualne domene: izvornu domenu (eng. source domain) i ciljnu domenu (eng. target domain). Veze između domena se nazivaju preslikavanjem (eng. mapping). Uopćeni je naziv konceptualne metafore CILJNA DOMENA JE IZVORNA DOMENA pri čemu se izvorna domena koristi kako bi se njome objasnila neka značajka ciljne domene. Dolazi do jednosmjernog preslikavanja pri čemu se razumijevanje jedne vrste stvari ili pojave temelji na razumijevanju druge stvari ili pojave (obično one jednostavnije, bliže našem tjelesnom iskustvu i predodžbenim shemama). Temeljni je postulat TKM-a da se jezične strukture temelje na kognitivnim strukturama. Figurativni izrazi u jeziku smatraju se jezičnim manifestacijama konceptualnih veza u umu, a konceptualne se veze aktiviraju nesvjesno i temelj su za proizvodnju i razumijevanje figurativnog jezika. George Lakoff i Mark Johnson u svome radu razlikuju tri vrste metafora: strukturne, ontološke i orijentacijske. Orijentacijske metafore vezane su uz temeljne ljudske prostorne odnose poput gore – dolje, unutra – vani, sprijeda – straga, centralno – periferno, duboko – plitko i sl. Sve su orijentacijske metafore nastale temeljem iskustva čovjekova tijela koje u fizičkom okruženju funkcionira na određen

1 Usp. Biti i Marot Kiš (2014).

2 Usp. Antović (2014).

način. One, dakle, nisu proizvoljne, već imaju uporište u fizičkom ali i kulturološkom iskustvu.³ U ovom ću se radu⁴ baviti isključivo orijentacijskom metaforom GORE – DOLJE. Oslanjajući se na tezu da je odnos prema prostoru sadržan već u sferi predjezične svijesti čovjeka, u radu se propituje spomenuta orijentacijska metafora, tj. način njezina manifestiranja u frazeološkom fondu suvremenoga hrvatskog jezika. Cilj je ovog rada detektirati, ekscerpirati i raspodjeliti frazeološku građu iz Hrvatskoga frazeološkog rječnika (HFR) autorskog trojca A. Menac, Ž. Fink Arsovski i R. Venturin iz 2014. g., i to u deset metaforičkih prostornih podskupina (v. niže) kako bi se, s jedne strane, potaknulo razvijanje svijesti o metafori, a s druge strane, kako bi se ponudio način sustavnog i lakšeg (supostavnog) učenja i pamćenja frazema.

Što je frazeološki gore, a što dolje u suvremenome hrvatskom jeziku? Podjela i analiza prikupljene frazeološke građe

Iz perspektive kognitivne lingvistike niti jedan frazem nije proizvoljnog, nemotiviranog značenja, ma koliko se on netransparentnim naizgled činio (Omazić 2014: 35–36). Razumijevanje frazema tako počiva na brojnim elementima poput konceptualnih metafora i metonimija, mentalnih slika i simbola, znanja o kulturi i svijetu, a važna su i pojedinačna značenja i suodnosi sastavnica frazema, kontekst i poznavanje etimologije. Unatoč činjenici da je ukupnost frazema jednog jezika raznorodan skup ustaljenih jezičnih jedinica, Marija Omazić smatra kako one ipak pokazuju određenu unutarnju logiku prema kojoj ih je moguće objediniti. Da se konceptualna metafora još uvijek nije lingvistički iscrpila dokazuje činjenica da je ona temelj za razumijevanje dviju najrecentnijih teorija figurativnog jezika: teorija dinamičkog sustava (eng. dynamic systems theory) Gibbsa i Colstona (2012) i teorija konvencionalnog figurativnog jezika (eng. conventional figurative language theory) Dobrovol'skog i Piirainen (2005) (Omazić 2014: 39). Ovdje ću se, međutim, vratiti 40-ak godina unatrag i nasloniti se na podjelu Williama Nagyja iz 1974. g. koju donose još i Lakoff i Johnson u svom kapitalnom djelu. Riječ je o prostornoj konceptualnoj metafori GORE – DOLJE i sljedećim njezinim podskupinama: 1. SREĆA JE GORE; TUGA JE DOLJE; 2. SVJESNOST JE GORE; NESVJESNOST JE DOLJE; 3. ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE; BOLEST I SMRT SU DOLJE; 4. ISKAZIVANJE KONTROLE

3 Tako je, primjerice, u pojedinim kulturama budućnost iza nas što je nadalje vezano uz konceptualnu metaforu ZNATI JE VIDJETI jer ono što vidimo, to i znamo, a budućnost ne vidimo.

4 Rad je napisan u okviru projekta *Application of phraseological theory in phraseography* (šifra 4054) Hrvatske zaklade za znanost.

ILI SILE JE GORE; PODČINJENOST KONTROLI ILI SILI JE DOLJE; 5. VIŠE JE GORE; MANJE JE DOLJE; 6. BUDUĆI DOGAĐAJI SU GORE (I SPRIJEDA); 7. VIŠI POLOŽAJ JE GORE; NIŽI POLOŽAJ JE DOLJE; 8. DOBRO JE GORE; LOŠE JE DOLJE; 9. VRLINA JE GORE; MANA JE DOLJE; 10. RACIONALNO JE GORE; EMOCIONALNO JE DOLJE.

Korpus obuhvaća 62 frazema iz HFR-a. Slijedi njihov popis u deset podskupina uz objašnjenja položaja tijela, društvenog konteksta,⁵ ali se isto tako donosi i pojašnjenje simbolike pojedinik frazemskih sastavnica ukoliko se smatra neophodnim:

1. SREĆA JE GORE; TUGA JE DOLJE

↑ SREĆA JE GORE	↓ TUGA JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • biti u (na) sedmom (devetom) nebu 	<ul style="list-style-type: none"> • biti u banani • biti u bedu • pasti / padati u bed • klonuti (pasti / padati) duhom • objesiti (oboriti) glavu • biti u komi • pasti / padati u komu • pasti / padati u očaj

Pognutost i loša tjelesna postura obično su pokazatelji tužnog raspoloženja, snuždenosti, depresije ili postidečnosti za razliku od uspravnog položaja tijela koje ukazuje na pozitivan emocionalni stav. U ovoj je podgrupi ukupno devet frazema. Tek jedan ima pozitivno značenje sreće, oduševljenja, razdraganosti: *biti u (na) sedmom (devetom) nebu*,⁶ a kod preostalih osam frazema u pozadinskoj se slici prepoznaje smjer kretanja prema dolje (tj. smjer kretanja pojedinog dijela tijela prema dolje) što je pokazatelj negativnih emocija. U frazemu *objesiti (oboriti) glavu* somatska sastavnica *glava*, to sjedište intelekta i emocija i glavni dio tijela koji upravlja ljudskim postojanjem (Kovačević 2012: 107), kreće se prema dolje i na taj se način položajem tijela ukazuje na snuždenost, pokunjenost i/ili postidečnost. Frazeme *biti u banani*, *biti u bedu*, *biti u komi* osim osnovnog zajedničkog značenja ‘biti loše volje, biti neraspoložen’, objedinjuje statičnost i veza s predodžbenom shemom SPREMNIKA (eng. CONTAINER), odnosno s metaforom EMOCIJE / EMOCIONALNA STANJA SU SPREMNICI (eng. EMOTIONS

5 Ta su objašnjenja jednim dijelom preuzeta od Lakoffa i Johnsona, a potom proširena s obzirom na specifičnosti ekscerpiranoga hrvatskog korpusa.

6 Podrobnije o numeričkim frazemima kao pragmemima v. Pintarić (2003).

/ EMOTIONAL STATES ARE CONTAINERS).⁷ Dok se kod sastavnice *koma* radi o medicinskom terminu i jasno se prepoznaje fizičko stanje bez svijesti, pri čemu je čovjek u ležećem položaju, kod sastavnica *banana* i *bed* značenje nije razvidno i potrebno je dodatno pojašnjenje. Sastavnica *banana* u frazemu *biti u banani* prema Ž. Fink zapravo je eufemizam za muški spolni organ iz vulgarnog izraza jednake strukture (2010: 212), a sastavnica *bed* je anglizam (riječ je o engleskom pridjevu *bad*). Unatoč činjenici što značenjski ova sastavnica ne ukazuje na kretanje prema dolje, frazem *biti u bedu* svakako pripada analiziranoj podskupini jer se njegova pozadinska slika stvorila zahvaljujući frazemima poput *biti u komi* i **biti down*⁸ s kojima tvori frazemski sinonimski niz. Kod glagolskih frazema *pasti / padati u bed*, *pasti / padati u komu*, *pasti / padati u očaj* treba naglasiti da glagol *pasti / padati* izravno ukazuje na prostorno kretanje prema dolje te ih se zbog toga može dovesti u vezu s predodžbenom shemom PUTA (eng. PATH), ali jednako tako i s predodžbenom shemom spremnika, pri čemu im je zajednički nazivnik dinamičnost. Ovim se frazemima priključuje i glagolski frazem *klonuti (pasti / padati) duhom* sa značenjem ‘snužđiti se, izgubiti / gubiti polet’.

2. SVJESNOST JE GORE; NESVJESNOST JE DOLJE

↑ SVJESNOST JE GORE	↓ NESVJESNOST JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> došlo je iz guzice (dupeta) u glavu <i>komu što</i> 	<ul style="list-style-type: none"> gurnuti / gurati (zabijati / zabiti) glavu u pijesak <kao noj> kao da je pao s Marsa <i>tko</i> pasti s Marsa sići / silaziti s uma (pameti)

Ljudi, baš poput većine sisavaca, spavaju u vodoravnom položaju, a kada su budni, onda su u okomitom položaju u odnosu na podlogu. Nesvjesno se stanje općenito povezuje s ležećim položajem. U ovoj su podgrupi navedeni oni frazemi koji su nastali na temelju dihotomije svjesno (gore) – nesvjesno (dolje). Upravo je s tim povezana opreka glava – guzica (dupe) u frazemu *došlo je iz guzice (dupeta) u glavu* komu što. Podgrupa NESVJESNOST JE DOLJE obuhvaća 4 frazema, a prvi od njih *gurnuti / gurati (zabijati / zabiti) glavu u pijesak <kao noj>* temeljen je na netočnoj antropocentričnoj pretpostavci da noj zabija glavu u pijesak kako bi izbjegao opasnost. Frazemi *kao da je pao s Marsa tko* i *pasti*

7 Z. Kövecses govori o konceptualizaciji osjećaja koristeći se predodžbenom shemom spremnika (Kövecses 1990), a S. Peña Cervel dalje razrađuje tu shemu uzimajući u obzir prijedloge u (eng. *in*) i iz (*van*) (eng. *out*) u trima metaforama: PEOPLE ARE CONTAINERS; ABSTRACT ENTITIES ARE CONTAINERS; EMOTIONS / EMOTIONAL STATES ARE CONTAINERS (Peña Cervel 1998–99: 261–271).

8 Ova sveza riječi nije zabilježena u frazeološkim rječnicima suvremenoga hrvatskog jezika. Osim neovjerenosti dodatni je problem te sveze i bilježenje engleske sastavnice *down*.

s *Marsa* mogu se svesti pod semantički nazivnik neinformiranosti i zbunjeno-
sti, a samim time i dalje pod općenitiji nazivnik nesvjesnosti. Imajući na umu
analiziranu orijentacijsku konceptualnu metaforu, postavlja se pitanje koliko je
tu sastavnica *Mars* utjecala na značenje navedenih frazema, a koliko je snažan
pri tome utjecaj značenja glagolske sastavnice *pasti*. Sasvim je sigurno da je
kulturološka konotacija sastavnice *Mars* odigrala ključnu ulogu pri konstrui-
ranju značenja tih dvaju frazema. Frazem *sići / silaziti s uma (pameti)* također
je nastao na opreci svjesno (gore) – nesvjesno (dolje) pri čemu je um (pamet),
dakako, gore, a »silazenje« označava kretanje prema nesvjesnom.

3. ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE; BOLEST I SMRT SU DOLJE

↑ ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE	↓ BOLEST I SMRT SU DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • dići (podignuti i sl.) na noge <i>koga</i>⁹ • dići se na noge¹⁰ • dignuti / dizati <i>koga</i> iz mrtvih • dignuti se (vratiti se) iz mrtvih 	

Bolest je obično razlog zbog kojeg je bolesnik primoran ležati (dakle, biti fizički
u vodoravnom, ležećem položaju). Kada čovjek umre, također je dolje, tj. leži.
Somatizam *noga* simbol je društvene povezanosti, a ujedno je i simbol kontakta
s majkom zemljom. U širem je smislu noga simbol života. Noge dodirivanjem
tla provode magične i duhovne moći (Kovačević 2012: 118). U ovoj su se pod-
skupini našli samo oni frazemi koji označavaju kretanje prema gore, odnosno u
njihovoj se pozadinskoj slici krije podizanje tijela u vertikalni položaj u znače-
nju ozdravljenja i/ili »oživljenja«: *dići (podignuti i sl.) na noge koga, dići se na
noge, dignuti / dizati koga iz mrtvih, dignuti (vratiti se) iz mrtvih*.

4. ISKAZIVANJE KONTROLE ILI SILE JE GORE; PODČINJENOST KONTROLI ILI SILI JE DOLJE

↑ ISKAZIVANJE KONTROLE ILI SILE JE GORE	↓ PODČINJENOST KONTROLI ILI SILI JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • biti (stajati) na čelu <i>čega</i> • doći (stati) na čelo <i>čega</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • pognuti glavu (šiju) <pred kim> • biti na koljenima • pasti / padati na koljena <pred kim, pred čim> • pasti u <čiju> nemilost

9 U HFR navodi se pet značenja za ovaj frazem, a ovdje se uzima u obzir samo njegovo prvo
značenje: 'izliječiti *koga*, zaliječiti *koga*, oporaviti *koga*'.

10 U HFR navode se tri značenja za ovaj frazem, a ovdje se uzima u obzir samo njegovo drugo
značenje: 'izliječiti se, zaliječiti se, oporaviti se'.

Fizička se veličina obično povezuje s fizičkom jačinom, a vrijedi i pretpostavka da se pobjednik u fizičkoj borbi uvijek nalazi na vrhu, tj. iznad poraženog suparnika. Uzevši u obzir tu fizičku posturu, grupirano je šest hrvatskih frazema od kojih su dva u podgrupi iskazivanja kontrole ili sile, a četiri u podgrupi podčinjenosti (kontroli ili sili). Somatska sastavnica *čelo* najviši je dio ljudskog lica, a u frazemima ovdje analiziranog korpusa razvija simboliku vlasti, rukovodstva, kontrole, sile. Inače u hrvatskom jeziku poprima i drugu simboliku u frazemima (v. Kovačević 2012: 288). Somatizam *glava* simbol je snage aktivnoga načela koji uključuje nadmoć u upravljanju, naređivanju i prosvjetljivanju (Kovačević 2012: 107), a somatska sastavnica *šija* u značenju ‘stražnji (mišićavi) dio vrata od lubanje do ramena’ u frazemu *pognuti glavu (šiju)* <pred kim> može se razumjeti kao sinonim somatizma *vrat* koji najčešće simbolizira vezu duše s tijelom (Kovačević 2012: 115). Barbara Kovačević (2012: 138) navodi kako se frazemom *pognuti glavu (šiju)* <pred kim> opisuje čovjek koji se pokorio protiv svoje volje, a spuštanjem glave i pogleda uperenog u pod izbjegava se pokazivanje posramljenosti. Frazemi sa somatizmom *koljeno (biti na koljenima, pasti / padati na koljena)* <pred kim, pred čim> transparentni su zbog pozadinske slike klečanja, a koljeno je simbol sjedišta tjelesne snage, čovjekova autoriteta i društvene moći pa tako svijanje koljena pokazuje čovjekovu slabost i nedostatak autoriteta (Kovačević 2012: 119). Frazem *pasti u <čiju> nemilost* zbog svog je značenja ‘postati predmetom <čije> mržnje (omalovažavanja, osporavanja)’ našao mjesto u ovom korpusu, a upravo je glagolska sastavnica *pasti* pri tome bila odlučujuća. Tu se sastavnicu dalje može dovesti u vezu s predodžbenom shemom SPREMNIKA (i to s njezinim dinamičnim dijelom) kojom se, kako smo već vidjeli, također objašnjavaju emocije.

5. VIŠE JE GORE; MANJE JE DOLJE

↑ VIŠE JE GORE	↓ MANJE JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • astronomska cijena • došlo je (doći će) do plafona <i>što</i> • probiti / probijati plafon <<i>čega</i>> 	

Podloga za razumijevanje ove metaforičke konceptualne podskupine jest činjenica da se dodavanjem, tj. slaganjem fizičkih objekata na hrpu, razina hrpe povisuje. U promatranoj su podskupini svega tri frazema objedinjena nazivnikom VIŠE JE GORE. Imenički frazem *astronomska cijena* razumljiv je

ukoliko je poznato metaforičko značenje pridjevske sastavnice *astronomski*: ‘koji je nevjerojatno velik, golem’, ali i onda ako ga se dovede u vezu s astronomijom, znanosti o svemiru i svemirskim tijelima koja su u odnosu na čovjeka gore, tj. iznad njega. Značenje frazema *došlo je (doći će) do plafona* što i *probiti / probijati plafon* <čega> transparentno je budući da sastavnica *plafon*, razgovorna inačica leksema *strop*, označava obično vodoravnu konstrukciju koja natkriva zatvoreni prostor, a koja se u pravilu nalazi iznad glave čovjeka. Plafon se simbolički razumije kao najviša točka, vrhunac.

6. BUDUĆI DOGAĐAJI SU GORE (i SPRIJEDA)

↑ BUDUĆI DOGAĐAJI SU GORE (i SPRIJEDA)	↓ PROŠLI DOGAĐAJI SU DOLJE (i STRAGA)
	<ul style="list-style-type: none"> • baciti / bacati u zaborav <i>koga, što</i> • izvući / izvlačiti iz zaborava <i>koga, što</i> • bacilo je (<i> baca</i>) natrag <i>koga, što</i>

Razumijevanje podskupine BUDUĆI DOGAĐAJI SU GORE (i SPRIJEDA) vezano je uz razumijevanje konceptualne metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE te spoznajom da prilikom kretanja naprijed čovjek u pravilu gleda u smjeru kretanja. Veza se može uspostaviti i s konceptualnom metaforom ZNATI JE VIDJETI prema kojoj su događaji iz prošlosti poznati jer stoje iza nas, a budući su događaji nepoznati i ispred nas su. U HFR-u nisu pronađeni frazemi koji bi odgovarali spomenutoj podgrupi orijentacijske metafore GORE – DOLJE, ali su zato detektirana tri frazema koja bi označavala suprotno i koja bi se mogla objediniti pod naslovom PROŠLI DOGAĐAJI SU DOLJE (i STRAGA). Kod Nagyja nema te podskupine, ali ona logično proizlazi iz dijela BUDUĆI DOGAĐAJI SU GORE (i SPRIJEDA). Frazem *baciti / bacati u zaborav koga, što* u pozadinskoj slici podrazumijeva ostavljanje nekoga ili nečega iza sebe budući da prošlost leži iza nas. Jednako tako, želimo li se prisjetiti nekoga ili nečega iz prošlosti, mi to »izvlačimo« iz sjećanja što se frazeologiziralo u frazemu *izvući / izvlačiti iz zaborava koga, što*. I ovdje valja uputiti na predodžbenu shemu SPREMNIKA. Upotrijebi li se frazem *bacilo je (baca) natrag koga, što*, značenje postaje jasno ukoliko se aktivira analizirana konceptualna metaforička podskupina PROŠLI DOGAĐAJI SU DOLJE (i STRAGA).

7. VIŠI POLOŽAJ JE GORE; NIŽI POLOŽAJ JE DOLJE

↑ VIŠI POLOŽAJ JE GORE	↓ NIŽI POLOŽAJ JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • visoko kotirati • visoko pucati • biti na <visokom> položaju • uzlazna putanja • daleko dogurati (dotjerati) • dignuti / dizati (staviti / stavljati i sl.) na pijedestal <i>koga</i> • biti na konju • uhvatiti boga za bradu 	<ul style="list-style-type: none"> • nisko kotirati • dotaknuti (dotirnuti) dno <dna> • potonuti na dno • nisko (duboko) pasti • tonuti u glib • biti na niskim granama • pasti na niske grane • kola su krenula (pošla i sl.) nizbrdo <<i>komu</i>> • krenulo je (pošlo je) nizbrdo <i>što</i> • silazna putanja • skinuti / skidati s pijedestala <i>koga</i> • pasti s konja na magarca

Konceptualna metaforička podskupina VIŠI POLOŽAJ JE GORE; NIŽI POLOŽAJ JE DOLJE isključivo se odnosi na društveni položaj pa su sukladno tome ekscerpirani frazemi iz navedenog izvora (ukupno njih 20). Društveni je položaj u korelaciji s društvenom moći, a ona je gore. Promotre li se frazemi objedinjeni u podskupini VIŠI POLOŽAJ JE GORE, može se zaključiti da su načelno razumljivi zbog pozadinske slike lociranja vlastita tijela u prostoru te društvene moći koja je s tim u vezi. To su sljedeći frazemi: *visoko kotirati*, *visoko pucati*, *biti na <visokom> položaju*, *uzlazna putanja*, *daleko dogurati (dotjerati)*, *dignuti / dizati (staviti / stavljati i sl.) na pijedestal koga*, *biti na konju*, *uhvatiti boga za bradu*. Međutim, ipak ću se zaustaviti na posljednja četiri. Frazem *daleko dogurati (dotjerati)* ne odgovara sasvim nazivniku VIŠI POLOŽAJ JE GORE, već bi ga trebalo proširiti na način da obuhvaća ustaljene jezične jedinice kojima se opisuje kretanje naprijed u značenju napretka i uspjeha pa se stoga predlaže sljedeći naziv: VIŠI POLOŽAJ JE GORE (i SPRIJEDA). Sastavnica *pijedestal* ima značenje ‘umjetničko izrađeno postolje, podnožje kakve skulpture (kipa, stupa i sl.)’ koje je obično na uzvišenom prostoru pa je tako jasna korelacija pijedestala i društvenog položaja u frazemu *dignuti / dizati (staviti / stavljati i sl.) na pijedestal koga*. Predzadnji frazem sadrži zoonimsku sastavnicu *konj*. Simbolika je konja u frazeologiji i bogata i široka,¹¹ a u navedenom frazemu je on simbol sreće, pobjede i zadovoljstva, dok je položaj konjanika uzvišen, tj. »gore«. Posljednji se frazem (*uhvatiti boga za bradu*) našao u ovoj podskupini zbog (nevjerojatne) pozadinske slike hvatanja Božje brade. Budući da

11 Usp. Vidović Bolt (2011: 57–60).

se Boga obično smješta na nebo, gore, onda je slika hvatanja njegove brade usmjerena prema gore, a frazem ima značenje ‘napraviti (postići) nešto što se činilo nemogućim (neostvarivim), učiniti (postići) nešto o čemu drugi maštaju’ (HFR 2014: 42). Drugi dio konceptualne metaforičke podskupine NIŽI POLOŽAJ JE DOLJE broji 12 frazema: *nisko kotirati, dotaknuti (dodirnuti) dno* <dna>, *potonuti na dno, nisko (duboko) pasti, tonuti u glib, biti na niskim granama, pasti na niske grane, kola su krenula (pošla i sl.) nizbrdo* <komu>, *krenulo je (pošlo je) nizbrdo* što, *silazna putanja, skinuti / skidati s pijedestala koga, pasti s konja na magarca*. Imajući na umu isto ono lociranje vlastita tijela u prostoru te društvenu moć koja je s tim u vezi, ali sada u suprotnom smjeru od ranije promatranog, nabrojani frazemi postaju jasni. Ovdje se u dva frazema pojavljuje sastavnica *dno*, a u jednom frazemu i sastavnica *glib* (*tonuti u glib*). Ako se *glib* razumije u prenesenom značenju kao ‘društveno dno’, onda se navedeni frazem u potpunosti uklapa u ovu podskupinu. Pojavile su se tu još i pozadinske slike krošnje stabla, odnosno grana koje su nisko (*biti na niskim granama, pasti na niske grane*), i pozadinska slika kola koja se kreću nizbrdo (*kola su krenula (pošla i sl.) nizbrdo* <komu>, *krenulo je (pošlo je) nizbrdo* što). Obje slike označavaju društveni neuspjeh. I među ovim se frazemima našao jedan zoonimski (*pasti s konja na magarca*) u značenju ‘doći iz boljega položaja u gori, spustiti se s višega položaja na niži položaj’ (Vidović Bolt 2014: 154). Osim simbolike zoonimskih sastavnica *konj* i *magarac* koje su bez sumnje oblikovale značenje frazema, ovdje do izražaja dolazi i tjelesni položaj i visina na kojoj se nalazi osoba koja je na konju u usporedbi s njenim položajem i visinom kada je na magarcu.

8. DOBRO JE GORE; LOŠE JE DOLJE

↑ DOBRO JE GORE	↓ LOŠE JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • na visokoj (najvišoj) razini (nivou) • biti na visini 	<ul style="list-style-type: none"> • ispod <svake> razine (nivoa)

Lakoff i Johnson (2003: 16), naslanjajući se na Nagyja, navode da je fizička osnova za osobnu dobrobit i blagostanje gore. Imajući u vidu frazeme navedene u podskupinama 1. i 3., iz korpusa sam izdvojila tek dva frazema koja bi odgovarala ovoj podskupini (*na visokoj (najvišoj) razini (nivou), biti na visini*), odnosno jedan frazem iz antonimne podskupine (*ispod <svake> razine (nivoa)*). Treba naglasiti kako bi ovi frazemi svoje mjesto mogli naći i u drugim, ovdje navedenim, podskupinama i to zbog vrlo širokog (i stoga problematičnog) poimanja pojma *dobro*, odnosno *loše*.

9. VRLINA JE GORE; IZOPAČENOST JE DOLJE

↑ VRLINA JE GORE	↓ MANA JE DOLJE
<ul style="list-style-type: none"> • dizati (uzdizati) u oblake <i>koga, što</i> • kovati u zvijezde <i>koga, što</i> • dignuti / dizati glavu • uzdignute glave (čela) 	<ul style="list-style-type: none"> • pali anđeo • baciti / bacati obraz pod noge • pasti / padati u <i>čijim</i> očima • imati nos do poda • nos je do poda <i>komu</i>

Kada je netko pun vrlina, to znači da se ponaša u skladu sa standardima koje je postavilo društvo. VRLINA JE GORE jer su aktivnosti koje ukazuju na nečije vrline, povezane s društvenim dobrom, a DOBRO JE GORE. Oblaci i zvijezde nalaze se visoko iznad čovjekova tijela pa tako nekome pripisujemo iznimne vrline i hvalimo ga, ukoliko ga *dižemo u oblake* ili ga *kujemo u zvijezde*. U analiziranoj su konceptualnoj metaforičkoj podskupini mjesto pronašli i somatski frazemi *dignuti / dizati glavu* i *uzdignute glave (čela)*. Prvi ima značenje ‘postati / postajati samosvjesniji (hrabriji)’ (HFR 2014: 137), a potonji ‘ponosno, samosvjesno, smjelo’ (HFR 2014: 149). Položaj tijela, odnosno, položaj glave ukazuje na vrline samosvjesnosti, smjelosti i ponosa. Nasuprot tome nalazi se podskupina MANA JE DOLJE¹² i frazemi: *pali anđeo*, *baciti / bacati obraz pod noge*, *pasti / padati u čijim očima*, *imati nos do poda*, *nos je do poda komu*. Prvi od njih, *pali anđeo*, ima značenje ‘otpadnik, onaj koji je iznevjerio prijašnje ideje (svjetonazore), onaj koji se odvojio od pozitivne sredine (skupine)’ (HFR 2014: 22). Značenje je jasno, ako se ima na umu analizirana podskupina u korelaciji s pozadinskom slikom tog frazema. Somatska sastavnica *obraz* u frazemima ima simboliku časti, poštenja, morala i dostojanstva (Kovačević 2012: 113). Predoči li se pozadinska slika frazema *baciti / bacati obraz pod noge*, postaje razumljivo zašto se frazem sa značenjem ‘osramotiti se / sramotiti se, izgubiti / gubiti čast (ugled, poštenje)’ (HFR 2014: 382) našao u ovoj podskupini. Isto vrijedi i za sljedeći frazem *pasti / padati u čijim očima*. Posljednja se dva frazema (*imati nos do poda*, *nos je do poda komu*) povezuju s ljutnjom, uvrijeđenosti, a takva su stanja uglavnom društveno nepoželjna, tj. smatraju se manama.¹³

12 Budući da su se u radu preuzimali Nagyjevi nazivi podskupina, ovdje ipak nije doslovno preveden naziv DEPRIVITY IS DOWN, već je prilagođen i preinačen u MANA JE DOLJE.

13 Za detaljnije informacije o gestama i mimici u hrvatskoj frazeologiji v. Hrnjak (2005: 29–50).

10. RACIONALNO JE GORE; EMOCIONALNO JE DOLJE

↑ RACIONALNO JE GORE	↓ EMOCIONALNO JE DOLJE

Za posljednju konceptualnu metaforičku podskupinu nisu pronađeni primjeri iz HFR-a koji bi bili usporedivi sa sljedećim primjerima na engleskom jeziku kojima se ona ilustrira:

The discussion fell to the emotional level, but I raised it back up to the rational plane.

We put our feelings aside and had a high-level intellectual discussion of the matter.

He couldn't rise above his emotions.

Umjesto zaključka

Iako su orijentacijske metafore nastale na temelju fizičkih i kulturoloških iskustava i unatoč činjenici da fizička i kulturološka iskustva stvaraju preduvjete za mnoge temelje prostornim metaforama, zaključak o tome koji će temelji biti odabrani kao oni glavni, nemoguće je donijeti i to se razlikuje od kulture do kulture (Lakoff i Johnson 2003: 17–21). Lakoff i Johnson napominju kako postoji opća eksterna sistematičnost između različitih prostornih metafora i kako ona određuje koherenciju među njima. Ističu, primjerice, da je konceptualna metaforička podskupina DOBRO JE GORE koherentna s podskupinama SREĆA JE GORE i ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE. Ta koherentnost među podskupinama uzrokovala je poteškoće s raspodjelom frazeološke građe i u ovom radu (v. podskupinu broj 8) jer dolazi do njihova djelomičnog preklapanja. Cilj ovoga rada nije bio popisati sve frazeme suvremenoga hrvatskoga jezika na kojima je vidljiv pečat orijentacijske metafore GORE – DOLJE, već je glavni zadatak bio ponuditi način sustavnog i lakšeg učenja i pamćenja frazema i to na način da ih se raspodjeli u podskupine koje omogućavaju supostavno učenje frazema iz drugih jezika. Valja istaknuti kako te podskupine nisu konačne i kako se one dalje mogu razrađivati ovisno o percepciji tjelesnog iskustva.

Izvori i literatura

- ANIĆ, Vladimir, 2006: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- ANTOVIĆ, Mihailo, 2014: Metafora o muzici ili metafora u muzici? Jedan prilog za saradnju kognitivne lingvistike i kognitivne muzikologije. Mateusz-Milan Stanojević (ur.): *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*. Zagreb: Srednja Europa. 233–254.
- BITI, Marina, MAROT KIŠ, Danijela, 2014: Konceptualna metafora i kognitivna poetika. Mateusz-Milan Stanojević (ur.): *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*. Zagreb: Srednja Europa. 203–231.
- DOBROVOL'SKIJ, Dmitrij, PIIRAINEN, Elisabeth, 2005: *Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspective*. Amsterdam: Elsevier.
- FINK, Željka, 2010: О двух хорватских фразеологизмах с компонентом *banana*. A. Savchenko, V. Mokienko, H. Walter (hrsg.): *Phraseologie und Text. Materialien der XXXVIII. Internationalen wissenschaftlich-methodischen Konferenz*. Sankt Petersburg, Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald. 205–214.
- GIBBS, Raymond W., COLSTON, Herbert L., 2012: *Interpreting figurative meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HFR 2014 = Menac, Antica, Fink Arsovski Željka, Venturin Radomir, 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- HRNJAK, Anita, 2005: Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije). *Filologija* 44, 29–50.
- KOVAČEVIĆ, Barbara, 2012: *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KÖVECSES, Zoltán, 1990: *Emotion Concepts*. U.S.A.: Springer-Verlag.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 2003: *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- OMAZIĆ, Marija, 2014: Konceptualna metafora u frazeologiji. Mateusz-Milan Stanojević (ur.): *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*. Zagreb: Srednja Europa. 27–45.
- PEŃA CERVEL, Sandra, 1998–99: The prepositions *in* and *out* and the trajectory-landmark distinction. URL: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/227015.pdf (pristup: 29. 8. 2015).
- PINTARIĆ, Neda, 2003: Brojke kao pragemmi. Boris Pritchard, Diana Stolac, Nada Ivanetić (ur.): *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*. Zagreb, Rijeka: HDPL. 607–616.
- VIDOVIĆ BOLT, Ivana, 2011: *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.